

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvdau/2012_18/4.pdf. – Назва з екрана.

10. Cohesion policy 2007–13 Commentaries and official texts [Electronic resource]. – Mode of access :

http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/regulation/pdf/2007/publications/guide2007_en.pdf. – Title from display.

УДК 330.342

ПРАВОВІ ТА МЕНТАЛЬНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ГРОМАДЯН В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ

А. В. Артеменко

Відтоді, як процес економічної соціалізації* перетворився з наукової теорії у політичну доктрину та практику побудови безкласового суспільства у цілій низці країн, минуло понад півтора століття. Упродовж цього часу змінювався як зміст самої теорії, так і практики цього процесу, останніми підсумками у розвитку якого став перехід більшості соціалістичних країн до приватновласницьких відносин і поєднання в окремих із них приватної власності з плановим характером економічного розвитку. У зв'язку з цим на початковому етапі переходу до приватновласницьких відносин з'явилися висновки про суб'єктивний характер економічної соціалізації та про її невідповідність об'єктивним законам суспільного розвитку.

Проте, як свідчить аналіз розвитку економічних відносин у постсоціалістичних та інших країнах, процес економічної соціалізації продовжує значною мірою впливати на формування новітньої моделі суспільної організації. Особливо це стосується формування правових і ментальних засад економічної соціалізації громадян у транзитивній економіці, які серед усіх інших характеристик трансформаційних

перетворень, незважаючи на їх сучасне ігнорування, є найбільш важливими. Протидія об'єктивному процесу економічної соціалізації, що спостерігається в політичній і господарській практиці, призводить до неефективності всієї сукупності суспільних відносин. С. В. Мочерний відзначає, що «економічна соціалізація – це процес поступового еволюційного наповнення підсистем і елементів національних економічних систем розвинутих країн соціалістичним змістом, на протипагу якому в Україні впродовж останнього двадцятиріччя «здійснюється капіталізація національної економічної системи, що виявлялося передусім у деградації основної продуктивної сили, масовій депопуляції населення, тотальній приватизації групою осіб національного багатства, руйнуванні раціональних елементів державного регулювання економіки й переході до принципів ринкового фундаменталізму...» [1, с. 512].

У сучасних дослідженнях трансформаційних процесів в Україні поступово стали виокремлюватися роботи певних авторів, які спрямовані на вивчення впливу правових норм, духовності та ментальності етносу як на процес економічної соціалізації суспільного розвитку, так і особистості, яка, в свою чергу, є головним творцем усієї сукупності суспільних відносин. Тобто в цих працях вперше зроблена спроба проаналізувати взаємний вплив процесу особистісної соціалізації на соціалізацію економічних відносин і, навпаки, еко-

* Термін «економічна соціалізація» розглядається у статті як процес демократизації економічних відносин, що визначається зростанням участі працівників у володінні, управлінні та розпорядженні власністю; частку загального процесу соціалізації особистості, яка у свідомості та діях індивіда визначається пануючою ідеологією, правовими нормами і практикою економічних відносин.

номічних відносин – на особистісну соціалізацію. Такий підхід зумовлюється тим, відзначає Т. О. Єфременко, що «економічна культура є одним із визначальних факторів розвитку, стаючи або каталізатором, або гальмом на шляху соціально-економічного прогресу. Не зважаючи на всі зусилля керівної еліти суспільства з формування тих чи інших ціннісних установок і орієнтації людей, одні цінності швидко сприймаються і легко інтеріоризуються, а інші ніяк не можуть прижитися і стати «своїми». І залежить це значною мірою від генетично й історично сформованих ментальних особливостей, що формують культурну матрицю, свідомо-підсвідомий фундамент світосприймання» [2, с. 103].

Зростання кількості досліджень, що здійснюються у межах нового наукового напрямку – соціальної економіки, пов'язане із вимушеним вторгненням економістів у предмет пізнання інших наук. У цьому сенсі вони підтверджують висновок І. Валлерстайна про необхідність відмови від розділення соціальної реальності на три сфери: політичну, економічну та соціокультурну, що «свята трійця політики, економіки і культури сьогодні не має ніякої інтелектуальної цінності та можливо – ніколи не мала», що розвиток суспільних процесів потрібно вивчати у їхній єдності та взаємних впливах [3, с. 265].

З огляду на зауваження І. Валлерстайна, які ми поділяємо, проведене дослідження було здійснене із залученням джерел і висновків наукових досліджень із різних галузей науки: економіки, соціології, права, політології та соціальної психології. Найважливішу роль серед них відіграють монографічні праці вітчизняних економістів, присвячені економічним трансформаціям в Україні у перехідний період [4–6]. І хоча автори цих праць переважно обмежуються аналізом реформування економічних процесів на засадах правових і ментальних цінностей лібералізму, їхні висновки є досить корисними для осмислення ринкових реформ і їхніх наслідків, у рамках яких фактично відбуваються процеси економічної соціалізації, формування новітньої правової культури та ментальності громадян.

Відсутність праць, у яких би предметно досліджувалися правові та ментальні засади економічної соціалізації у країнах із транзитивною економікою, аж ніяк не означає того, що ця тема лежить поза полем актуальної наукової тематики. Її актуальність була започаткована у вітчизняній економічній науці публікацією у науковому журналі Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Соціальна економіка» уривків із теоретичних праць О. С. Панаріна [7], О. І. Субетто [8] та інших сучасних російських учених, які сприйняли та розвинули далі висновки відомого філософа і публіциста XIX ст. В. С. Соловйова про духовно-ментальний характер економічної діяльності людини. «Хоч необхідність працювати для здобування життєвих засобів є дійсно чимось роковим, від людської волі незалежним, – писав В. С. Соловйов, – але це є тільки поштовхом, що зумовлює людину до діяльності, подальший хід якої визначається вже причинами психологічного й етичного, а зовсім не економічного змісту» [9].

Ідеї вчених, які відійшли від вузького трактування людини як істоти економічної, а побачили в ній передусім істоту духовну, були не тільки поширені у науковому обороті названим журналом, а й узагальнені та розвинуті на українському ґрунті відомим вітчизняним економістом Г. В. Задорожним. Цю проблему, особливо в частині моральної, духовної та ментальної соціалізації громадян під впливом суспільних реформ постсоціалістичного розвитку, учений розглядає як головну складову сформульованої ним стратегії національного розвитку, яка, пише він у статті «О фундаментальных основаниях стратегии «SOS» для Украины», «повинна стати тим великим проектом, який, спираючись на наукове передбачення і бажаний для всіх суспільних груп населення практичний результат, духовно озброїть кожного для участі у спільному творенні інакше можливого майбутнього, що слугує досягненню особистого щастя» [10, с. 150].

На основі з висновків названих праць вітчизняних і зарубіжних учених автор статті ставить завдання відстежити зміни правової і ментальної соціалізації громадян України, що

відбувалися під впливом ринкових реформ, і зворотного впливу цих змін на самі реформи. При цьому він поділяє висновок С. В. Мочерного, що «соціалізація продуктивних сил є наслідком соціалізації людини як основної продуктивної сили» [1] та доповнює її думкою, що продуктивні сили здійснюють зворотний вплив на соціалізацію самої людини, що постійність повторення цього взаємовпливу у часі та просторі визначає соціальний прогрес суспільства.

Виконання завдань цієї статті значно полегшуються наявністю соціологічних досліджень з поставленої проблеми. І хоча їхні автори розглядали її з погляду предмета соціології, результати соціологічних досліджень є досить корисними для відповідей на питання про правову та ментальну соціалізацію громадян України у трансформаційний період. Особливо це стосується чисельних праць Т. О. Єфременко [1, 11–13,] та монографії і докторської дисертації Т. О. Петрушиної [14, 15], в яких правовий і культурний аспекти поведінки населення в економічній сфері аналізується в широкому соціокультурному та інституційному контекстах. Важливо те, що в цих працях економічна культура і ставлення населення до нових економічних інститутів, насамперед до змін відносин власності, які визначають специфіку інституційної системи, проаналізовано на основі результатів багаторічного соціологічного моніторингу соціальних змін в українському суспільстві, проведених Інститутом соціології НАН України і низки інших досліджень [14]. Таке ж значення для проведеного автором дослідження мають праці з інших напрямів науки, зокрема психології, де економічна соціалізація розглядається як процес «інтеріоризації індивідом економічних цінностей суспільства, який відбувається через потребу, внутрішньоіндивідуальну систему» [16].

Зрозуміло, що зробити достатньо повний аналіз усіх складових, якими визначалися зміни у правових і ментальних рисах економічної соціалізації громадян у транзитивній економіці, неможливо навіть у великій за обсягом монографії. Обсяг даної статті дозволяє висвітлити ці зміни лише в рамках окремих прикладів взаємовпливу процесу змін правової і

ментальної соціалізації українства, як особистісного явища, на економічну соціалізацію, як суспільного явища та її зворотного впливу на подальше формування правових і ментальних засад економічної соціалізації громадян.

Нетрадиційність постановки цього питання зумовлює необхідність доповнити пануючі погляди на причини відмови українських громадян від соціалістичного шляху розвитку, на їх уявлення про майбутнє суспільних відносин і чому ці доленосні зміни відбулися за їх «мовчазної підтримки». На нашу думку, цей перехід головним чином відбувся не тільки тому, що громадяни були розчаровані неефективністю соціалістичних відносин і рівнем життя, який був їх наслідком, а перш за все тому, що між реальною практикою і соціалістичною теорією лежала велика прірва. Немає ніякого сумніву, що ідеалом більшості громадян у майбутніх перетвореннях була демократична приватизація працівниками засобів виробництва, оскільки їх державне усупільнення в ментальності радянського пересічного українця асоціювалося зі змістом прислів'я – «гуртове, що чортове». Інша причина «мовчазної підтримки» трансформаційних перетворень з боку основної частини громадян полягала в тому, що в їхньому контексті здійснилося прагнення 90,3 % українців до незалежності, за яку вони віддали свої голоси на Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р. [17].

На зміни правових засад економічної соціалізації українців у трансформаційний період перш за все впливали закони, що приймалися на початку 90-х рр. Слід зазначити, що ідеологія цих законів зазнавала суттєвих змін упродовж усього досліджуваного періоду. Якщо спочатку вони спрямовувалися на утвердження плюралізму господарських укладів і економічної демократії, то згодом їхньою головною метою стало утвердження приватновласницьких ринкових відносин. Звичайно, що це не могло не впливати на формування нового шару правової ментальності громадян країни. Побутує думка, що однією з рис української ментальності є відсутність необхідності законодавчого врегулювання життя: українцю не потрібен закон [18]. Не вступаючи в дискусію про «козацьку душу» українського народу,

слід відзначити, що така його ментальність давно втрачена як унаслідок загального процесу цивілізації, який підпорядковує правовим нормам кожну людину і кожну націю, так і внаслідок конкретної історії населення українських земель, яке впродовж віків призначалося до виконання цісарського, царського, польського, румунського та радянського законодавства. Інше питання полягає в тому, якою напередодні реформ була правова культура українців, або дозволяла вона пересічному з них зрозуміти, які наслідки будуть мати нові закони, якими встановлювалися постсоціалістичні суспільні відносини.

Аналіз першоустановчих законодавчих і нормативних актів незалежної України (законів «Про економічну самостійність України» [19], «Про власність» [20], Декларації про державний суверенітет України [21], Концепції переходу Української РСР до ринкової економіки [22], якими започатковано весь зміст сучасних суспільних реформ і незалежності української держави свідчить, що правова свідомість українців у цей час переважно визначалася цінностями державної та колективної власності та допуском приватної, яка створювалася внаслідок трудової діяльності. Тобто ці закони не порушували сформованих радянською ідеологією та дійсністю головних ментальних цінностей у галузі економічних відносин і вперше звільняли з-під їх покрову прагнення до приватної власності. І те, що названі акти обмежували приватну власність трудовим походженням, на нашу думку, свідчило не стільки про «радянськість» свідомості, а про віковичну ментальну цінність українства, що зумовлювалася прагненнями до соціальної справедливості. Так, Законом «Про економічну самостійність України» встановлювалося, що власність в Україні «виступає у таких формах: державна, колективна, індивідуальна (індивідуальна і приватна трудова власність) та інші, передбачені законом форми власності», що «відносини власності встановлюються і регулюються на основі законодавства», а держава «гарантує рівноправність усіх форм власності» й охороняє їх законом [19, с. 9, 10]. Закон України «Про власність» (1991 р.) містить розділ IV «Право колективної власності»,

статті якого визначають суб'єкти колективної власності (ст. 20), підстави для виникнення права на неї (ст. 21) та об'єкти права колективної власності у різних організаційно-господарських формах, у тому числі кооперативах (ст. 23–29) [20].

Отже, перші реформаційні нормативні акти сприяли розширенню засад економічної соціалізації громадян, оскільки відповідно до їхніх прагнень законодавчо визначалися шляхи володіння набутої у попередній період власності шляхом її акціонування (паювання) серед працівників і створеної працею нової власності. Саме завдяки цьому приватизація державної і колективної, але майже повністю одержавленої, власності була підтримана переважною більшістю самодіяльного населення. Створювалася ситуація, коли правові норми сприяли особистісній економічній соціалізації громадян, змістом якої стали наміри отримати частку державних і колективних підприємств і володіти ними у колективній формі, а сам цей процес міг стати основою подальшої соціалізації економіки, утвердження в ній демократичних засад відносин власності. Цей збіг інтересів громадян і суспільства відкривало можливість для України розвитку по шляху побудови соціального суспільства. О. П. Лихотнікова відзначає, що «за формами власності стоять інтереси конкретних людей, конкретних соціальних груп і суспільних прошарків, які захищають ті форми власності, які, на їхню думку, є для них очевидними, і ігнорують, а то й прямо виступають проти інших форм власності, будь-якими доступними методами і засобами» [23].

Подальша еволюція трансформаційного законодавства, яким визначалися зміни економічних відносин і перехід до ринкової організації господарювання, а разом з ними і засади економічної соціалізації громадян, мала наслідком відсторонення працівників від приватизації, створення правових умов для здобуття власності не завдяки праці, а успіху у фінансуванні проектів, грі на біржі, рейдерству тощо. Цей процес визначався Законом України «Про приватизаційні папери» (1992 р.), Постановою Верховної Ради України «Про вдосконалення механізму приватизації в Україні і поси-

лення контролю за її проведенням» (1994 р.), Указом Президента України «Про введення в готівковий обіг приватизаційних майнових сертифікатів» (1994 р.) і Постановою Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо виконання Постанови Верховної Ради України від 29 липня 1994 р. «Про вдосконалення механізму приватизації в Україні і посилення контролю за її проведенням» (1994 р.), якими й було фактично відмінено виключне право працівників на приватизацію підприємств, де вони працювали. Названими актами, Конституцією України (1996 р.), Цивільними та Господарським кодексами України (2003 р.), Законом України «Про акціонерне товариство» (2008 р.) була ліквідована можливість розвитку суспільства у напрямку подальшої економічної соціалізації, а отже, і втрачено засади, які б сприяли формуванню особистісних рис, що визначають активну участь індивіда у господарській діяльності.

Втрата можливості реалізувати у постсоціалістичному розвитку України ідею Ю. Еволи про розвиток на засадах економічної соціалізації, коли цей розвиток, рівновіддалений як від капіталізму, так і комунізму була втрачена вже в 90-ті рр. минулого століття. Бажанню більшості працівників перейти до «господарського укладу, за якого підприємство зберігає самостійність і внутрішню єдність завдяки співучасті працівників в управлінні (право на спільне керівництво, управління і прийняття рішень) і розподілу між ними загального прибутку (за вирахуванням визначеної частки)» [24] у цей період постсоціалістичного розвитку не судилося бути здійсненим.

Спробуємо обґрунтувати відповідь на інше питання – який вплив має відверто ліберальний зміст ринкових реформ на формування засад економічної соціалізації у ментальності українців? Використаємо для цього дані соціологічних опитувань, зроблені науковцями Інституту соціології НАН України упродовж 1992–2010 рр. Згідно з цими даними, на початку ринкових реформ, у 1992 р., 56,2 % українців ставилися позитивно до приватизації в цілому, лише 13,6 % не розділяли такого ставлення. До передачі у приватну власність великих підприємств позитивно ставилися 25,1 %;

неоднозначно – 31,6 %; неоднозначно, але допускали її можливість – 56,7 % опитаних. У 2010 р. противниками приватизації малих підприємств виступали 28,1 % респондентів, а 49,3 % українців хотіли б відкрити свою власну справу, а не працювати на приватизованих олігархічним бізнесом підприємствах. Цього ж року 61,3 % опитаних висловили негативне ставлення до приватизації великих підприємств, що пояснюється їхнім розчаруванням у ваучерній приватизації і критичним ставленням до розвитку олігархічного капіталізму [25].

Такі критичні настрої не можна пояснити тільки розчаруванням у способах приватизації і національними особливостями сучасного капіталізму. Спрацьовують і більш глибинні та здобуті у радянський період ментальні установки (характеристики), які були актуалізовані під час капіталізації країни. За визначенням Т. О. Єфременко, для глибинних рис економічної ментальності українців характерне ставлення до праці як до джерела матеріального благополуччя і цінності людського життя; трудове обґрунтування недоторканості та права приватної власності; скоріше немеркантильне сприймання багатства; відчужено-критичне ставлення до багатих; реалістично-подвійне ставлення до грошей, що породжують добро і зло; відсутність яскраво вираженого підприємницького хисту; опора на неформальні правила і норми поведінки та інші [2, с. 125], що не мають суттєвого значення для цього дослідження. До рис економічної ментальності, що сформувалися у радянський період, слід віднести прагнення до соціальної справедливості; спротив експлуатації; патерналізм, колективізм, низьку економічну активність... Саме внаслідок таких пріоритетів у економічній ментальності лише 5,3 % українських громадян вважають що «треба мінімізувати участь держави – все регулює ринок»; половина населення країни – 48,4 % – дотримується поміркованого ставлення до розвитку економіки на ринкових засадах – «треба поєднати державне управління і ринкові методи», а 31,6 % переконані, що треба повернутися до планової економіки на основі повного державного обліку і контролю [25].

Отже, незважаючи на відсутність у сучасній дійсності правових і моральних засад, на яких упродовж століть формувалися головні риси економічної ментальності українських громадян, після 20 років капіталізації країни, вони, всупереч твердженням окремих авторів, являють собою не еклектичну та суперечливу суміш ринкових і радянсько-соціалістичних стереотипів, відносно позитивного ставлення до розвитку приватного підприємництва і переважно критичного ставлення до великої приватизації та купівлі-продажу землі [25], а демонструють надзвичайну здатність до збереження та доповнення тих із них, які спрямовані на економічну соціалізацію суспільних відносин. Більшість населення, особливо найманих працівників, як і напередодні ринкових реформ, бажає долучитися до володіння, управління і розпорядження соціалізованою власністю, а не обслуговувати приватну власність інших людей.

Слід також зазначити, що економічна ментальність українців, яка зумовлюється їх суспільною та особистісною соціалізацією, визначає загальне сприйняття в країні різних аспектів соціально-економічного розвитку, в тому числі й орієнтацію на домінуючі в світі мегатренди господарювання. В. С. Резнік у статті відзначає «Приватна власність та економічна ментальність українців: «Захід» чи «Схід», «домінуючий у суспільстві тип власності є важливою ознакою цивілізаційної ідентифікації ментальності...», а тому намагання цивілізовано локалізувати економічну ментальність українців дуже часто ідеологічно, політично, соціокультурно та геополітично заангажовані. Ця обставина спонукає здійснити спробу науково коректної аналітичної локалізації зазначеної ментальності у межах континууму цивілізаційної бінарної опозиції «Захід» – «Схід» на підставі емпіричного соціологічного дослідження...», яка дозволяє зробити висновок, що «помічені риси українця – більш виражене почуття приватного власника, демократичність, господарська дисципліна, старанність, методичність – свідчать про локалізацію його економічної ментальності ближче до Європи, «Заходу» (порівняно із росіянином) [26].

Враховуючи соціальну, історичну, етнічну та релігійну неоднорідність українського суспільства, висновки з аналізу взаємовпливу правових і ментальних засад особистісної і суспільної економічної соціалізації слід корелювати із урахуванням цієї обставини. Для прикладу візьмемо статистичні дані, оприлюднені у статті В. Є. Пилипенка та В. В. Голець «Економічна культура населення в сучасній Україні», про пріоритетність західних і слов'янських трендів господарювання залежно від їх належності до сектора економіки, соціального статусу, релігійних і атеїстичних уподобань. Вважають пріоритетними західні тренди господарювання 4,8 % опитаних працівників державного сектора та 9,3 % – приватного. Такої ж думки дотримуються 21,4 % роботодавців, 8,0 % самозайнятих, 6,4 % найманих працівників і 6,7 % тих, хто не працює. При цьому більшість роботодавців абсолютно не згодні з тим, щоб господарювання розвивалось на східнослов'янських трендах, тоді як серед самозайнятих – 17,7 %, а серед найманих працівників 19,7 % дотримуються протилежної думки. За поєднання ж у культурі господарювання західних і східнослов'янських трендів висловились 46,4 % роботодавців, 51,4 % самозайнятих, 49,4 % найманих працівників і 39,8 % тих, хто не працює.

Ще більшою мірою впливає на різнопллярність господарського вибору належність громадян до поширених в Україні релігійних вірувань. Зокрема, прибічниками західних трендів господарювання є 23,8 % опитаних католиків, 10,7 % – греко-католиків, 6,3 % – православних, тоді як представники протестантизму, ісламу та іудаїзму повністю відкидають цей шлях розвитку [27].

Підбиваючи підсумки дослідження правових і ментальних засад формування економічної соціалізації у трансформаційній економіці, слід відзначити: для кожного суспільства притаманна наявність історичних ментальних цінностей, які корелюються впливом життєвої правової, господарської та культурної практики кожної людини в процесі її загальної соціалізації; узагальнена сукупність економічного менталітету всіх громадян є визначальним показником для визначення політичних і со-

ціально-економічних мегатрендів суспільного розвитку; ігнорування, або спроба нав'язати ментальні цінності, що не властиві соціуму, приречені на поразку – на стагнаційні та кризові процеси суспільного масштабу; зміни правових засад економічної соціалізації суспільних відносин повинні базуватися на загальних показниках, що відображають економічні пріоритети громадян, але вони також повинні враховувати економічну ментальність територіальних громад, великих соціальних груп, етнокультурні, релігійні та інші характеристики ментальності їх представників; практичне здійснення кожного ментального прагнення народу щодо подальшого зростання ступеня соціалізації економічних відносин завжди зустрічає спротив з боку консервативних сил, тоді як воно є джерелом подолання цього супротиву.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мочерный С. В. Экономическая теория : учеб. пособие / С. В. Мочерный. – 4-е изд., стер. – К. : Академия, 2009. – С. 512.
2. Ефременко Т. Экономическая ментальность украинского этноса / Т. Ефременко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2007. – № 2. – С. 103–127.
3. Wallerstein I. Unthinking Social Science. The Limits of Nineteenth-Century Paradigms / I. Wallerstein. – Cambridge : Polity Press, 1991. – 296 p.
4. Геєць В. Економіка України: моделі реформування, зміна структури та прогноз розвитку Інституту державного управління і самоврядування при Кабінеті Міністрів України / В. Геєць – К. : [б. в.], 1993. – 120 с.
5. Лукинов І. Економічні трансформації (наприкінці ХХ сторіччя) / І. Лукинов. – К. : Ін-т економіки НАН України, 1997. – 455 с.
6. Чухно А. А. Перехід до ринкової економіки / А. А. Чухно. – К. : Наук. думка, 1993. – 278 с.
7. Панарин А. С. Християнський фундаменталізм против рыночного «терроризма» / А. С. Панарин // Наш современник. – 2003. – № 1. – С. 42–55.
8. Субетто А. И. Мировой экономический кризис как начало исторического краха глобальной капиталистической системы и перехода человечества к ноосферному социализму [Электронный ресурс] / А. И. Субетто // Академия Тринитаризма. – 2009. – № 77-6567. – Режим доступа : <http://www.trinitas.ru/rus/doc/0202/010a/02021133.html>. – Название с экрана.
9. Соловьев В. С. Экономический вопрос с нравственной точки зрения / Соловьев В. С. // Оправдание добра. Соч. в 2 т. – М. : Мысль, 1988. – Т. 1. – С. 406–440.
10. Задорожный Г. В. О фундаментальных основаниях стратегии SOS для Украины / Г. В. Задорожный // Социальная экономика. – 2009. – № 2. – С. 150–159.
11. Ефременко Т. О. Социально-статусная характеристика работников, управляющих и собственников предприятия // Промышленное предприятие и его люди: проблемы социально-экономического поведения / Ефременко Т. О. ; под общ. ред. В. М. Вороны, Е. И. Суименко. – К. : Ин-т социологии НАН Украины, 2001. – С. 32–54.
12. Ефременко Т. О. Зміни ціннісних орієнтацій населення в економічній сфері за роки інституційних трансформацій: внутрішньогенераційна динаміка / Ефременко Т. О. ; за ред. В. Вороны, М. Шульги // Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2006. – С. 129–138.
13. Ефременко Т. О. Адаптація населення к новым экономическим институтам // Проблеми розвитку соціологічної теорії. Трансформація соціальних інститутів та інституціональної структури суспільства : наук. доп. і повідомлення III Всеукр. соціологічної конф. / Соціологічна асоціація України, Інститут соціології НАН України ; за ред. М. О. Шульги, В. М. Вороны. – К. : [б. в.], 2003. – С. 326–329.
14. Петрушина Т. О. Социально-экономическое поведение населения Украины в условиях институциональных перемен / Т. О. Петрушина. – К. : Ин-т социологии НАН Украины, 2008. – 544 с.
15. Петрушина Т. Экономические институты: теория и практика хозяйствования / Т. Петрушина // Соціальні виміри суспільства : зб. наук. пр. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2008. – Вип. 11. – С. 202–218.
16. Москаленко В. Економічна соціалізація особистості: концептуальна модель / В. Москаленко // Соціальна психологія. – 2006. – № 3. – С. 3–16.
17. Дорош С. Референдум про незалежність:

- 20 років прощання з ілюзіями? [Електронний ресурс] / С. Дорош // ВВС Україна. – 2011. – 30 листоп. – Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/ukrainian/politics/2011/11/111129_referendum_20_years_sd.shtml. – Назва з екрана.
18. Особенности украинской ментальности – им не нужен закон? [Электронный ресурс] // ЗаВтра. – 2012. – 06 авгус. – Режим доступа : <http://www.zavtra.com.ua/news/1/266330>. – Название с экрана.
19. Про економічну самостійність Української РСР : Закон України // Закони України. – К. [б. в.], 1996. – Т. 1. – С. 10–15.
20. Про власність : Закон України // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 20. – С. 249.
21. Декларація про державний суверенітет України // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 31. – С. 429.
22. Концепція переходу Української РСР до ринкової економіки, схвалена Постановою Верховної Ради Української РСР 1 листоп. 1990 р. // Зоря Полтавщини. – 1990. – № 262.
23. Лихотникова О. П. Дискусия о формах собственности / О. П. Лихотникова // Право: теория и практика. – 2003. – № 11. – С. 26–27.
24. Юлиус Э. Люди и руины. Критика фашизма: взгляд справа : [пер. с итал.] / Эвола Юлиус. – М. : Хранитель, 2007. – 445 с.
25. Фесенко В. Суспільство і незалежність [Електронний ресурс] / В. Фесенко // Українська правда. – 2011. – 7 верес. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/articles/2011/09/7/6566102>. – Назва з екрана.
26. Резнік В. С. Приватна власність та економічна ментальність українців: «Захід» чи «Схід»? (Формулювання гіпотези соціологічного дослідження) / Резнік В. С. // Український соціум. – 2005. – № 5–6. – С. 78–86.
27. Пилипенко В. Є. Економічна культура населення в сучасній Україні / Є. В. Пилипенко, В. В. Голець // Ринок праці та зайнятість населення. – 2011. – № 3 (28). – С. 18–21.

УДК 65.012.8:339.9

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

О. В. Федорук, кандидат економічних наук

Поява й активізація загроз в інформаційній сфері суттєво підвищує роль інформаційної безпеки в системі національної економічної безпеки й обумовлює розширення її змісту. Важливого значення в процесі становлення інформаційного суспільства в Україні набувають питання формування національно орієнтованої інформаційної політики з урахуванням європейського досвіду в цій сфері. Ефективна система інформаційної безпеки включає інституції, що здійснюють розробку та реалізацію організаційних заходів на основі нормативних документів із забезпечення захисту інформації, а також контроль над виконанням цих заходів; сукупність різноманітних методів і засобів, за допомогою яких здійснюється за-

хист апаратного та програмного забезпечення інформаційних систем, гарантується безпека і контроль самих систем захисту.

Вагомий внесок у розвиток ефективних організаційно-економічних механізмів забезпечення інформаційної безпеки зробили українські та зарубіжні вчені Г. А. Атаманов, Ю. В. Бондар, Х. Гаудет, В. П. Горбулін, Г. В. Грачов, Дж. Гриндер, Б. А. Кормич, В. О. Косевцов, В. П. Малінко, Д. В. Ольшанський, І. М. Панаарин, І. С. Романченко, Г. П. Ситник, О. Тоффлер, А. В. Федоров, К. Хюбнер, А. В. Юричко та ін. Проте на сьогодні в науковій літературі не розроблено єдиної економічної політики у сфері забезпечення національної інформаційної безпеки, недостатньо розвинуте інформа-